

ТМ	Г. XXIV	Бр. 1-2	Стр. 65 - 74	Ниш	јануар - јун	2000.
----	---------	---------	--------------	-----	--------------	-------

UDK 316.7:061.1(4)+339.923:061.1(4):34

Оригинални научни рад

Бранимир Стојковић

Примљено: 11.02.2000.

Факултет политичких наука

Београд

ПОЛИТИКА КУЛТУРНОГ ДИВЕРЗИТЕТА И ЕВРОПСКА УНИЈА

Резиме

У раду се разматрају социолошке и правно-политичке компоненте феномена културног диверзитета, односно разноликости. Аутор проучава процес европске интеграције који је заснован на прогресији укључивања европских институција у велики број друштвено-културних делатности. Правним уговором о Европској унији земље чланице њој препуштају део своје надлежности. Политику културног диверзитета и Европске уније аутор разматра кроз проблем ограничавања улоге културе и преко функције културног диверзитета. У закључном делу културни диверзитет се разматра у контексту мултикултурног друштва.

Кључне речи: културни диверзитет, културна интеграција,
социокултурна традиција, регион, мултикултурно друштво

Процес европске интеграције заснован је, генерално гледано, на прогресији укључивања европских институција у све више области деловања на све потпунији начин. Правну основу таквог тренда представља *Уговор о Европској унији* (односно они ранији о Европској заједници) којима земље чланице изричито препуштају део своје надлежности Унији. Постоје, међутим, и "сиве зоне" код којих - правно гледано - није јасно да ли и у коликој мери институције ЕУ имају право одлучивања или је то још увек искључив домен одлучивања држава чланица. Типичан пример такве "сиве зоне" јесте култура као и образовање (С.М. Frediani, 1992). ЕУ је ипак формулисала и спроводила своју културну политику идући тако, на дуги рок, увек испред права садржаног у уговорима о Европској заједници. Анализа културних активности Европске заједнице у периоду 1969. (Хаг) - 1992. (Мастрихт) показује да им је она поклањала све већу пажњу. Тај тренд је био посебно изражен у области аудиовизуелне продукције у којој је

сасвим изричито принцип слободног протока роба и услуга стављан на прво место, док је неопходност заштите националних (и поготово мањих) култура била од другостепене важности (Б. Стојковић, 1996). Зато се с високом извесношћу могло очекивати да Уговор о ЕУ бар потврди, ако не и да прошири, достигнуте компетенције Уније у области културе. То се, међутим, није десило - површина "белих зона" се није повећала на рачун оне "сивих зона" у складу са доминантном логиком развоја европске интеграције. Ако су јасније границе "белих зона" битно сузиле могућности максималистичких тумачења овлашћења ЕУ у области културе, како се, и пре свега, зашто се то десило?

Аналитичари процеса европске интеграције су указали на постојање "ефекта преливања" (spillover-effect) чија је суштина у томе да постојећи ниво интеграције ствара проблеме које је могуће решити тек на вишем новоу интеграције. Тај "ефект преливања" се у највећој мери испољава у областима којима управљају економске законитости, док је у онима у којима доминира политика (спољна политика је типична) простор за његово деловање прилично сужен. Неки аналитичари сматрају да је култура, будући, "света крава" европских нација, пре подложна логици "застоја" (spillback) који обележава заокрет ка стагнацији културне интеграције и препуштање доминантног дела културног сектора бризи држава чланица. (В. Keremans, 1996: 197). Тако доминантном тренду европске политике конвергенције у области економије и хармонизације у области права одговара политика диверзитета у области културе.

Аргументи за ту тврдњу налазе се у тексту *Уговора о Европској унији* који култури приступа на изразито рестриктиван начин. Могло би се, ако су аналитичари културних функција ЕУ у праву, закључити да није реч само о застоју у процесу културне интеграције већ о заокрету који, могуће, има регресивни предзнак. Дешава се, наиме, то да чак и области које не припадају култури, али имају последице које се испољавају и у области културе бивају самим тим ограничене.

Ograničavawe uloge kul ture

Више земаља чланица ЕУ и то поготово оних мањих (Холандија, Белгија, Данска, Ирска...) и оних у којима је култура у искључивој надлежности федералних јединица, односно региона (Немачка) настојале су да ограниче простор за деловање Уније у области културе још у време расправа о коначном тексту Уговора. Оне су наиме ширење културних компетенција Европске уније виделе као претњу њиховом културном идентитету без обзира на то да ли је дефинисан у националном или регионалном контексту. Да су у значајној мери имале успеха са тим својим рестриктивним настојањима може се закључити на основу следећих одлика коначне верзије Уговора о Европској Унији:

1. Општег упућивања на принцип субсидијарности у вези са културом;
2. Дефинисања акција ЕУ у области културе као додатних;
3. Подређивању свих активности ЕУ разлозима који с темеље на култури;
4. Рестриктивном институционалном уређивању одлучивања о култури
5. Изузимање културе из јавних давања ЕУ.

Уза све то изричито је наглашено да се на културу не примењује члан 235. *Уговора о ЕУ* који даје право Унији да у циљу остваривања својих циљева добија нова овлашћења. То право се односи само на циљеве који су изричито наведени, а садржај тих циљева зависи од односа политичких снага (па тако чак и то шта све спада у заједничко тржиште може да буде предмет жестоких политичких распри). Једна пресуда Суда европске заједнице из 1987. упућује на рестриктивно тумачење члана 235. у складу са тзв. "културним" чланом 128. и тиме онемогућава проширење овлашћења Уније изван домена одређеног чланом 128. чак и ако о томе постоји једногласна сагласност земаља чланица.

И сам члан 128. *Уговора о Европској унији* је рестриктивно формулисан јер се у њему (као реалност или макар као пројекција) не помиње европска култура нити европски културни идентитет, већ се нагласак ставља на допринос "...развоју културе земаља чланица уз поштовање њихове националне и регионалне разноликости, уз истовремено истицање заједничког културног наслеђа, (Уговор о Европској унији, 1995:107)

Његов други став прописује да "Акција заједнице има за циљ да подстакне сарадњу између земаља чланица и *ако је потребно* (подв. Б. С) да подржи и допуни њихову акцију у следећим областима:

- ◆ боље познавање и ширење културе европских народа,
- ◆ одржавање и очување културне баштине од европског значаја,
- ◆ културну размену некомерцијалног карактера,
- ◆ уметничко и књижевно стваралаштво, уључујући и аудиовизуелну област."

То, најпре, значи да активности Уније у области културе имају само додатну улогу и споредан значај у односу на националне политике земаља чланица, а затим и то да су области у којима је могућа заједничка акција земаља чланица одређене на изричит и ограничен начин. Пети став члана 128. ограничава деловање Уније само на сферу подстицања и изричито искључује могућност усклађивања националне законске и подзаконске регулативе у области културе на нивоу Европске уније.

Uloga kulturnog diverziteta

Који су узроци те рестрикције улоге ЕУ у области културе? Да ли је то растућа свест о значају културног диверзитета који се као теоријска парадигма која је настала у екологији (биодиверзитет) заједно са стратегијом одрживог развоја све чешће сусреће и у друштвеним наукама под називом социокултурни или културни диверзитет? (М. Carrithers, 1992.) Или је пре реч о намерном стварању оаза националног (и регионалног) у области културе док економско-политички ваљак - заједничка валута ЕУРО и релативизација државних граница међу чланицама ЕУ - обавља свој интеграциони посао? Одговор на та питања може да буде само приближан и састоји се у тврдњи да није реч о опцијама које се међусобно искључују већ допуњују. У сваком случају јасно је да Уговор о европској унији није за једну од својих претпоставки имао познато Монеово (Jean Monnet) вајкање да би следећи пут изградњу уједињене Европе почео са културом, а не са економијом. Економија се, наиме, показала исувише успешном у свом послу европске интеграције да би се у њен привилеговани домен пуштала култура. Или, како то Барт Кереманс каже: "Култура се тиче идентитета, а идентитет се тиче легитимације суверенитета" - оно што економија у тишини постиже култура би покушавала уз буку, бес и нерешиве - историјским разлозима оправдаване - сукобе.

Има и оних који сматрају да су у Уговору о ЕУ само експлицитно изречена ограничења која су у односу на културу и раније постојала али су била углавном имплицирани тако да их је било могуће превидети односно "еластично" тумачити у прилог изразитије европске културне политике. Фредјани (C. M. Frediani, 1992) чак тврди да је велика већина културних акција Европске заједнице била - легално гледано - подземна зато што за њих није било основа у документима којима је Европска заједница конституисана.

За схватање заокрета од културне интеграције ка културном диверзитету кључан је став 4. преамбуле *Уговора о европској унији* који потребу европских земаља за постојањем Европске уније налази "у жељи да продубе солидарност својих народа, уз поштовање њихове историје, културе и њихових традиција." Исто толико је парадигматична и тврдња бившег француског министра културе Јана Тубона да је културни диверзитет везивно ткиво европског идентитета и да сама различитост представља "заједнички језик" посредством којег је једино могуће упознавање других. То је било јасно и из става једне од консултатнтских група ангажованих у току припреме *Уговора о ЕУ*. Они су испољили јасну резерву у односу на могућност писања јединствене историје "у европском кључу" сматрајући то другом, недопустивом крајношћу у односу на ексклузивне националне историје европских држава. Уместо тога изабрали су могућ-

ност сагледавања европске историје у кључу међуодноса између европских нација, односно дифузуји њихових савремених културних вредности у европском простору. Такав став у односу на европску историју најавила је још 1990. књига француског историчара Жана Диросела - *Европа: историја њених народа* (Jean Duroselle, *Europe: histoire de ses peuples*) која је реализована уз помоћ Европске заједнице и објављена истовремено на шест језика.)

Питање културног диверзитета је недодвојиво од особених (националних и регионалних) социокултурних традиција које понекад имају итекако значајан утицај на наизглед веома удаљене области деловања Европске уније. То се показало, у само наизглед тривијалном случају италијанског сирћета. Италија је, наиме, пред Европским судом правде повела спор у којем је оспоравала право произвођачима из других земаља да називом *aceto* означавају и сирће које није винско и није произведено на традиционалан начин. То, наиме, доводи до (алиментарне али и културне) забуне код италијанских потрошача који под тим називом традиционално познају једино винско сирће (квасину). Суд је усвојио компромисну пресуду којом се назив *aceto* одобрава као заједнички за све врсте сирћета, али се истовремено произвођачима налаже да на етикети прецизирају његово порекло. Сличну пресуду је суд донео и у случају ликера од рибизли када су се Французи нашли у ситуацији да бране свој гастрономску аутентичност пред произвођачима из других земаља. (M. L. Lule, 1996:235)

Region kao okvir kulturnog diverziteta

Основни оквир испољавања културног диверзитета у европском контексту јесте заправо регион. Постоје два могућа приступа региону. Први инсистира на субјективној димензији појма и тврдњи да је регион ментална конструкција и да има пре свега конвенционалну вредност. То значи да је, полазећи од извесног броја критерија - чији је избор ствар субјекта (појединца, групе) - у датом ширем социокултурном простору могуће идентификовати исто толики број региона. Други приступ, који би се могао назвати објективистичким, указује на пре свега објективну датост одлика на основу којих се разазнају региони. Европском контексту али и захтевима културне политике много је ближа оперативна дефиниција региона, од које полази CPLRE (Стална конференција европских локалних и регионалних управа): "Појам региона, чије значење може понешто да се разликује од једне до друге земље, односи се, уопште узев, на најширу људску заједницу унутар граница једне државе. Ту заједницу посебно одликују њена историја или њена култура, њене географске или социо-економске црте, или све то заједно што код становништва региона ствара осећај блискости и доприноси остваривању

заједничких циљева и интереса" (Rapport, 1987). Може се запазити да ова одредба региона, најпре, инсистира на томе да су они суб-национални ентитети, а затим и на томе да су оквир заједничке регионалне политике, без обзира на подручје деловања на које се та политика односи.

Илузоран је покушај тражења почетака сарадње европских региона, јер су они старији од националних држава па и њихово првобитно међусобно повезивање спада у предисторију Континента. Ако се, међутим, постави питање о *организованом* повезивању европских региона, утврдиће се да је реч о релативно скорашњој појави. Наиме, тек шездесетих година овог века почињу да се, по први пут, јављају организационе форме које окупљају регионе као ентитете који се налазе на средини између локалних заједница и националних држава. Три су основна разлога за то. Први разлог је садржан у настојањима за демократизацијом самих региона који теже да унутар националних држава добију већа права и да у већој мери утичу на властити развој, али и на развој државе као целине. Други разлог је увиђање централних власти да је неопходна децентрализација, односно преношење овлашћења на регионалне нивое управљања како би се повећала ефикасност веома сложених политичких и економских система каква су савремена друштва. Трећи разлог је садржан у неопходности да се интеграцијски процеси на европском нивоу не одвијају пре свега на нивоу држава, већ и између њихових делова - региона који су просторно-функционално увелико упућени једни на друге.

Сарадња региона је сагледана тродимензионално тако да обухвата сарадњу према доле (субрегионална димензија), хоризонталну сарадњу (међурегионална димензија) и сарадњу према горе (наднационална димензија). Тако се региони отварају како према локалним заједницама које их чине, тако и према другим регионима који могу бити унутар исте државе или у другој држави. Створена је могућност флексибилне сарадње која полази пре свега од конкретних интереса и партнере за сарадњу налази на било коме од три напред набројана нивоа.

Стављање регионалних култура уз бок националних у члану 128. 1 *Уговора о Европској унији* омогућава да се посебан значај прида регионалним (и мањинским) језицима који се, по правилу, поклапају са мало распрострањеним језицима чији је опстанак угрожен. Значајно је, при том, да Европска унија није (као ни, на пример, Француска) потписала *Европску конвенцију о регионалним и мањинским језицима* коју је усвојио Савет Европе али је чланом 128.1. *Уговора о Европској унији* омогућила својим чланицама да, у складу са начелом субвензијарности, на себи својствен начин уважавају и подстичу афирмацију регионалних култура и мањинских језика. То

Мајк Кормак назива "иронијом европеизације" – процес интеграције на европском нивоу као једну од последица има афирмацију региона и њихових мањинских култура (Cormack, 1998).

Мултилингвизам је примена политике културног диверзитета на област језика, јер он истовремено афирмише право на различитост и право на комуникацију. Правно се начело мултилингвизма темељи како на принципу равноправности земаља чланица Уније тако и на језичкој транспарентности Уније (као демократском начелу) у односу на грађане тј. праву грађана на увид не само у текстове европских закона већ и процес њиховог доношења. (G. Isaac, 1980) Предлози да се један језик (енглески или раније есперанто) промовише као општи језик споразумевања међу чланицама Уније управо из тих разлога не наилази на разумевање. (A. Minc, 1989) Скорашња тврдња француског министра образовања да енглески није страни језик већ само оруђе споразумевања критикована је пре свега због тога што европски мултилингвизам покушава да сведе на билингвизам. (B. Cassen, 1998:31)

Kulturni diverzitet i multikulturalizam

Дискурс културног диверзитета прибегава аргументима који се традиционално сусрећу код заговорника еколошког покрета. Наиме, модерна (пост)индустријска цивилизација, коју одликује глобална распрострањеност и стална потреба за повећавањем ефикасности кроз стандардизацију продукције и производа је непријатељска према свакој врсти посебности и свим облицима испољавања културне разноликости. Нарочито су на удару особитости и посебности малих изолованих средина и исто таквих друштвених група. Али као што биолошка разноврсност (диверзитет) нуди неслућени дијапозон адаптација на спољашњи свет, тако и културна разноликост садржи универзум креативног тумачења и одношења према човековом свету. Сваки заборављени обичај и пракса као и ишчезли језик су, тврде они, вероватно заувек изгубљене могућности људског рода. Из тога следи да је неопходно на једнак начин бринути о биолошкој и разним облицима културне разноврсности. Културни диверзитет се стога сматра ресурсом који се, налик природним ресурсима, актуелизује када се за тим укаже потреба. Наравно, ако у међувремену не ишчезне. Тако су, на пример, резерве нафте постојале милионима година - и пре него што се *homo sapiens* појавио – и ничему нису служиле. Онда је, са развојем човечанства, дошао капитализам и индустријско друштво. Потребе за енергијом су довеле до открића парне машине а затим и мотора са унутрашњим сагоревањем. А нафта, та до тада бескорисна течност непријатног мириса је одувек била ту.

Док је у случају биолошког диверзитета та аргументација у целини прихватљива, њена примена на људска друштва и културе

се сусреће са извесним ограничењима која намеће прихватање цивилизацијски достигнутих универзалних вредности човечанства на почетку трећег миленијума. На то је, додуше из пре свега епистемолошке перспективе, указао још Клифорд Герц (Герц, 1999) који је апсолутизовање културног диверзитета као вредности *sui generis* налазио (и оспоравао) у већ класичним "Обрасцима културе" Рут Бенедикт.

Излагање садржаја каталога универзалних људских вредности и права овде и није неопходно, довољно је подсетити да су, на пример, лична слобода, лично достојанство, забрана физичког мучења и посебна заштита деце и малолетника побројани у Универзалној декларацији о људским правима коју су 1948. донеле Уједињене нације и да су је прихватиле све њене чланице. Дешава се, међутим, да су неке од тих вредности садржаних у Декларацији о правима човека Уједињених нација у директном сукобу са културним вредностима (обичајима) појединих народа. Тај сукоб вредности је поготово уочљив када се различити системи вредности не само суочавају већ и сукобљавају - на потенцијално међусобно искључив начин - унутар истог социјалног простора. Реч је о мултикултурном друштву у коме се културни диверзитет не јавља више у дисперзованим и међусобно мање више изолованим облицима већ је његов друштвени оквир нови цивилизацијски феномен - мултикултурни мегалополис као што су Лондон, Париз или Брисел (Semprini, 1999). Примери из две земље чланице Европске Уније – Велике Британије и Француске – то уверљиво показују.

Британски судови су се већ суочили са мултикултурним изазовом који представља муслиманска заједница у Великој Британији. Реч је о једном аспекту регулације њеног колективног живота - исламском праву (шеријату) које допушта брак са девојчицама које су, по британском закону, још увек деца. Британски суд је ту нашао соломонско решење које одступа од принципа универзалности права. Наиме, допустио је да богињи правде за трен спадне повез – и да се право примени уз уважавање културних разлика. Признао је муслиманима право да се (ван Велике Британије) венчавају у складу са својим обичајима али је истовремено закључио да је истоветна пракса изван оквира брака заснованог на шеријатском праву – сексуална злоупотреба деце која подлеже кривичном гоњењу. Пошто је у случају који је био основа за изрицање прецедентне пресуде, супруг био уредно венчан по муслиманским законима, могао је да несметано настави обављање брачних дужности са тринаестогодишњом девојчицом.

Други пример показује да судски систем Велике Британије - који је утемељен на прецедентном праву – може да предност призна универзално тумаченим људским правима, а не њиховој релативизацији заснованој на обичајном. Реч је о инцизији (обрезивању) девојчица која је део културне традиције неких афричких друштава. Та

пракса је забрањена у Великој Британији јер се сматра неспојивим са људским женским правима. Међутим, код неких жена је та операција (због одређених анатомских особености) јасно медицински индикована. Суд је и ту прибегао соломонском решењу: тај хируршки захват је дозволио искључиво у случајевима када постоје медицински разлози, али је истовремено забранио њено извођење ако је циљ очување традиционалних афричких обичаја.

Са друге стране, Француска је половином 90-тих била у ситуацији да се суочи са изазовом религијске утемељене мултикултуралности. Покушај муслиманске заједнице да ученице-муслиманке у Француској долазе у школу покривене заром није успео. Држава је – по цену њиховог удаљавања из школа - остала доследно на становишту да је француска школа секуларна установа и да је у њој подједнако недопуштено присуство муслиманских као и свих других религијских симбола.

Ако се мултикултурализам не жели да ограничи на само декларативно признавање постојања више култура унутар истог друштва нужно се сусреће са проблемом друштвене моћи, односно доминацијом једних друштвених група над другима у остваривању властитих економских и политичких интереса. Чињеница је, наиме, да свака од њих не поседује подједнак капацитет моћи те је реч о вертикалној (класно-слојној) димензији мултикултурног друштва (Стојковић, 1999). У Канади је то поклапање моћи и припадања једној од културних заједница било веома упадљиво јер се је граница економског просперитета односно заостајања дуго поклапала са границама англофонске већине и франкофонског Квебека. Главни узрок сепаратистичких тежњи дела квебечке политичке сцене налажен је стога у економској сфери и релацији експлоататор – експлоатисани. Показало се, међутим, да економија вероватно јесте један од узрока али да сигурно није главни генератор квебечког национализма (Кимлика, 1999.) Како се и у овом, до тада стагнантном, делу Канаде почео да интензивира процес модернизације тако су јачале сепаратистичке снаге на политичкој сцени Квебека. Идентична логика развоја се запажа у Белгији (однос Фламанаца и Валонаца) и Шпанији у којој јачање каталонског национализма коинцидира са сврставањем Каталоније у најразвијеније европске регионе које називају "клубом богатих".

ЛИТЕРАТУРА

1. Carrithers, M. *Why Humans Have Cultures - Explaining Anthropolgy and Social Diversity*, Oxford University Press, 1992.
2. Cassen, B, *De l'anglais comme "commodite" ministrielle*, Le Monde diplomatique, janvier 1998. p. 31

3. Cormack, Mike, Minority Language Media in Western Europe, *European Journal of Communication*, no 1/1998.
4. Frediani, C.M. La politique de la Communaute Europeenne en matiere de l'education et de culture, in: *L'urope in formation*", no. 28 1992
5. Герц, К. Тумачење културе, библиотека XX век, том I, Београд 1999.
6. Isaacs, G, *Droit Communitaire generale*, Ed. Masson, 1980
7. Kerremans, B, The Limitative Significance of the Cultural Articles in the Treaty of European Union, in *Actas del III congreso,, Cultura Europea,, Centro des Estudios Europeos, Univerzidad de Navarra, Pamplona, 1996)*
8. Кимлика В, Етнички односи и западна политичка теорија, Хабитус, Нови Сад, број 1/1999.
9. Lule, M-L, Les objectifs fondamentaux de l action culturelle in *Actas del III congreso "Cultura Europea"*, Centro des Estudios Europeos, Univerzidad de Navarra, Pamplona, 1996)
10. Минц, А, Велика илузија, СИЦ, Београд, 1989.
11. Rapport interimaire du Groupe d'experts charge du Projet no. 10, Conseil de l' Europe, Strasbourg, 1987.
12. Семприни, А, Мултикултурализам, Слио, Београд, 1999.
13. Стојковић, Б. Културна политика европске интеграције, Институт за европске студије, 1996.
14. Стојковић Б. "Идентитет као детерминанта културних права", у *Културна права*, Београдски центар за људска права, 1999.
15. Уговор о Европској унији - од Рима до Мастрихта, превели и приредили др Душко Лопандић и Милутин Јањевић, Међународна политика и други, Београд, 1995.

Branimir Stojković, Belgrade

THE POLICY OF CULTURAL DIVERSITY AND THE EUROPEAN UNION

Summary

The paper reflects on the sociological and legal-political components of the phenomenon of cultural diversity, i. e. heterogeneity. The author studies the process of European integration which is based on the progressive inclusion of the European institutions into great many social and cultural activities. The legal contract on the European Union obliges the member countries to transfer a part of their powers to the Union itself. The author analyses the policy of cultural diversity and the European Union through the problem of limitation of the role of culture, as well as through the function of cultural diversity. In the closing part cultural diversity is dealt with in the context of a multicultural society.

Key words: cultural diversity, cultural integration, socio-cultural tradition, region, multicultural society.